

УДК 37(091). 255:82
DOI: 10.35619/pse.vi3.45

Лелюх Софія
здобувачка ступеня доктора філософії (PhD)
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-9591-2031
e-mail: soniadovbeta@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА НА ВОЛИНІ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано процес становлення та розвитку церковнопарафіяльного шкільництва на Волині у XIX – на початку XX століття. Доведено, що дві третини дітей православного віросповідання у селах та містечках Волині залишалися поза духовною освітою нижчого – церковнопарафіяльного рівня. Обґрунтовано чільне місце законовчителів в освітньому процесі церковнопарафіяльних шкіл та їх функціональні зв'язки з місцевими священниками. Водночас історичні документи засвідчили плінність вчительських кадрів у церковнопарафіяльних школах та низький професійний рівень значної частки педагогів. Сформульовано висновок про вимогу вірнопідданості, благонадійності та релігійності щодо законовчителів з боку російської церкви та імперської влади.

Встановлено, що для організації та контролю за діяльністю церковнопарафіяльних шкіл створювалися єпархіальні училищні ради, які, в свою чергу, керували відповідними повітовими радами, до відання яких належала організація церковнопарафіяльних шкіл відповідної православної парафії. Відзначено, що для забезпечення навчального процесу в церковнопарафіяльних школах для них добиралися книги російською чи церковнослов'янською мовою; історичні документи засвідчили, що діти важко сприймали як навчальну, так і художню літературу російською мовою, не розуміли змісту книг церковнослов'янською мовою, тому особливих успіхів не досягали. Водночас завдання долучення до православної релігії й російської імперської культури ці книги певною мірою виконували.

Обґрунтовано думку, що основою виховної діяльності у церковнопарафіяльних школах Волині були молитва, відвідання учнями церковних шкіл в парафії та участь у традиційних церковних требах (сповіді, причастя). Описано основні методи виховання (заохочення і покарання) – похвала, нагородження книгами, а також зауваження, настанова, присоромлення, стояння в класі під час уроку на ногах, заборона брати участь в дитячих іграх під час перерв, затримання в класі після уроків більш як на годину та ін.

Ключові слова: духовна освіта, церковнопарафіяльна школа, Волинь, законовчителі, молитовна практика, русифікація.

Постановка проблеми. Складні і суперечливі процеси становлення української державності та остаточне встановлення української помісної

православної церкви (ПЦУ) пояснюють необхідність глибокого опрацювання історичного досвіду духовної освіти й виховання в системі освіти з урахуванням поліетнічного та поліконфесійного соціокультурного середовища, в тому числі й на регіональному рівні. Тривале перебування українських земель у складі різних імперій позначилося на їх культурно-освітньому розвитку упродовж XVI–XX століття. Кожне нове встановлення імперської влади в різних регіонах України передбачало певну трансформацію інституційної і позаінституційної складових освіти й просвітництва та духовних основ шкільництва, закладених в домінуючій (передовсім, християнській) моделі духовної освіти й виховання дітей та молоді.

Досліджуваний період розвитку духовної освіти на Волині (XIX – початок XX ст.) позначився потужними процесами зросійщення всіх станів та етнокультурних груп в регіоні і, передовсім, з допомогою духовно-освітніх механізмів. З огляду на спробу російської окупації українських земель у XXI столітті постає потреба в запобіганні історико-педагогічним спекуляціям та духовно-освітній ентропії українського суспільства в умовах протистояння моделей світосприйняття, ментальнісних установок, освітніх концепцій російської та української православних церков.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Історія церковнопарафіяльного шкільництва в Україні стала предметом дослідження істориків та краєзнавців другої половини XIX – початку XX століття М. Теодоровича [1], М. Барсова [2–3], М. Петрова [4], К. Левитського [5], О. Фотинського (1914) [6]. Зміст, методи і форми духовної освіти в навчальних закладах Волині різного типу стали предметом дослідження О. Бореяка [7], С. Бричок [8], Т. Джаман [9], Л. Єршової [10], О. Костюк [11], І. Тимочко [12] та ін. Водночас поза увагою науковців лишаються питання всебічного аналізу змісту, форм та методів духовної освіти й виховання у церковнопарафіяльних школах Волині у XIX – на початку XX століття.

Мета статті – схарактеризувати особливості організації, зміст і методи навчання в церковнопарафіяльних школах Волині XIX – початку XX століття.

Виклад основного тексту. Церковнопарафіяльні школи відповідно до Статуту 1804 року передбачалося заснувати при кожній православній церкві. Кількісні показники церковнопарафіяльних шкіл Волинської губернії подано на рис.1–2 [13].

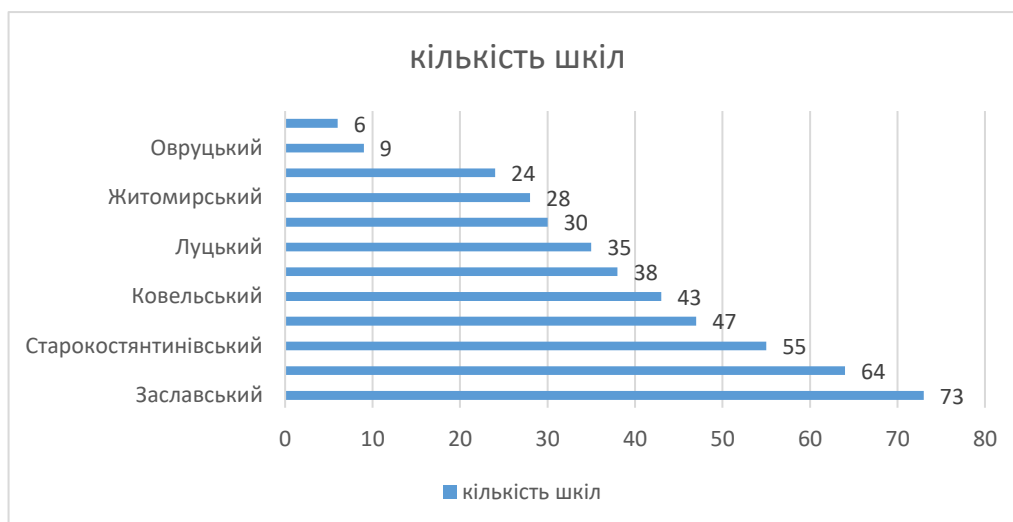

Рис.1. Кількість церковнопарафіяльних шкіл Волині у 1886\87 н.р., в кількості навчальних закладів у повітах

Як свідчать рис. 1-2, існує прямий кореляційний зв'язок між кількістю шкіл і учнів у них в кожному повіті, що цілком зрозуміло. Проте так відбувалося не завжди: так, першість у цьому відношенні (станом на 1886 рік) мав Заславський повіт (73 церковнопарафіяльні школи та 2303 учні в них). Однак в Острозькому повіті функціонувало 64 церковнопарафіяльних шкіл, але кількість учнів у них була, напевно, досить невеликою, бо на всі школи припадало всього 587 дітей.

Рис.2. Кількість учнів у церковнопарафіяльних школах Волині у 1886\87 н.р., у кількості осіб у повітах

У 1896 році було опубліковано «Положення про управління школами церковнопарафіяльними і грамоти відомства православного віросповідання».

Цим документом було визначено місце церковнопарафіяльних шкіл в освітній ієрархії духовної освіти російської імперії. Всі церковнопарафіяльні школи підлягали контролю Святішого Синоду, а в кожному регіоні – єпархіальним братствам, та особисто єпархіальним преосвященим в кожному краї. На засідання братства за необхідності могли запрошуватися єпархіальні й повітові смотрителі церковнопарафіяльних шкіл, священники – керівники шкіл, почесні попечителі шкіл [14].

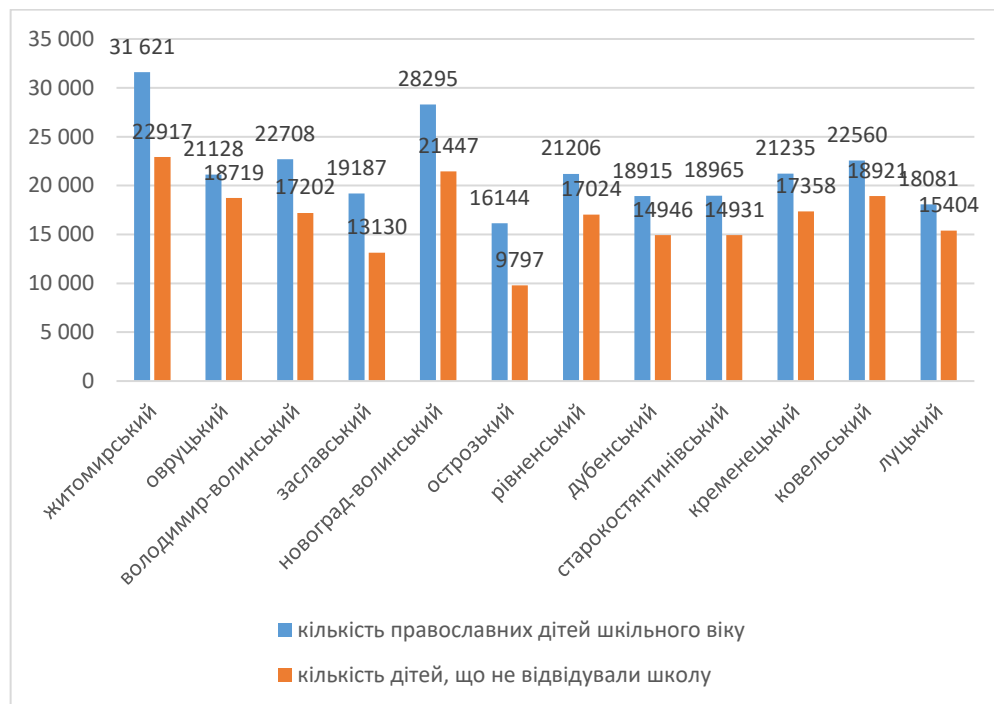

Рис.3. Кількісні дані про дітей шкільного віку, які навчалися \ не навчалися в церковнопарафіяльних школах та школах грамоти наприкінці XIX століття, в кількості осіб у кожному з повітів

Як свідчить подана вище діаграма (рис.3), найбільший відсоток учнів, які відвідували школу, був у Новоград-Волинському, Житомирському та Острозькому повітах. Але навіть у цих повітах відсоток учнів від загальної кількості дітей шкільного віку складав усього 27,5% (Житомирський повіт), 24,2% (Новоград-Волинський), та 29,3% (Острозький) [15, с.340]. Отже, дві третини дітей православного віросповідання у селах та містечках Волині залишалися поза духовною освітою найнижчого – церковнопарафіяльного рівня. Зазначимо, що діти з католицьких та лютеранських родин, не маючи власної системи шкільництва, також часто навчалися у церковнопарафіяльних школах, що, звісно, заохочувалося російською владою та духовенством. Так, у Старокостянтинівському повіті таких дітей було 62 особи, в Острозькому – 37, Заславському – 100. Важко сказати, який відсоток становили ці діти від загальної

кількості католицьких (переважно польських) і лютеранських (переважно німецьких) родин, що населяли Волинь. Тому абсолютні числа в цьому відношенні не можна вважати показовими. Натомість дітей з єврейських родин, які б відвідували церковнопарафіяльні школи, не було в жодному з повітів Волинської губернії.

Історичні документи представляють *місце вчителя (законоучителя)* у навчанні учнів церковнопарафіяльних шкіл: «Вникаючи в життя і характер церковнопарафіяльної школи, необхідно дійти висновку, що та чи інша ступінь добробуту школи цілком залежить від особистості парафіяльного священника, що завідує школою, так що якщо ми визнаємо стан церковної справи досить задовільним у Волинській губернії, то цим церковно-шкільна справа зобов'язана головним чином енергії і належному ставленню до справи місцевих священників» [15, с.202]. Навчання дітей у церковнопарафіяльних школах переважно ніяк не оплачувалося, якщо йдеться про законоучителя-священника, а окремого вчителя в цій школі не було; але функція священників учителів у цих школах, натомість, була досить важливою для загальної русифікаторської політики російської імперії на Правобережжі: турбуватися, щоб «церковнопарафіяльні школи за своїм духом і спрямованістю відповідали тому релігійно-моральному просвітницькому значенню, яке повинна мати церковнопарафіяльна школа для місцевої спільноти. ... неухильне виконання затверджених Святішим Синодом навчальних програм» [15, с.202]. До обов'язків місцевих священників стосовно діяльності школи належало таке:

- 1) затверджувати або відхиляти кандидатури вчителів учительок для проведення занять у церковнопарафіяльній школі;
- 2) засновувати і вести учнівський церковний хор, якщо вчитель/учителька не має належної підготовки;
- 3) забезпечувати парафіяльну школу необхідними навчальними посібниками й релігійними книгами;
- 4) керувати позакласним читанням учнів;
- 5) піклуватися про функціонування всього господарства церковнопарафіяльної школи.

Водночас мусимо зауважити, що практика діяльності церковнопарафіяльних шкіл якщо йдеться про взаємодію місцевих священників та вчителів далеко не завжди була такою ефективною й успішною. Плинність учительських кадрів в церковнопарафіяльних школах часто ставала предметом обговорення на шпальтах «Волинських єпархіальних відомостей» та відповідних звітах єпархіальних рад: «При недостатньому матеріальному забезпеченні сільського вчителя, у багатьох школах, особливо в школах грамоти і взагалі там, де винагорода за працю обмежена, вчителі не лишаються на більш чи менш тривалий час і за першої можливості зайняти більш забезпечене місце йдуть зі школи. Найбільш правоздатні вчителі церковних шкіл з тих, хто завершив курс

в середніх чоловічих і жіночих навчальних закладах зазвичай займають вчительські посади у школах лише тимчасово і свою службу в школах розглядають як тимчасову» [15, с.300].

Досить низьким лишався й освітній рівень законовчителів у церковнопарафіяльних школах. Зокрема, наприкінці XIX століття у цих школах на Волині було 1272 законовчителі (1052 вчителі і 220 вчительок); законовчителі церковнопарафіяльних шкіл зрідка мали вищу освіту (0, 01% від загальної кількості законовчителів на Волині), частина – закінчили духовні семінарії (6,2%), духовні училища чоловічі і жіночі (16,5%). До них прирівнювалися також псаломщики та диякони, які, як правило, не завершили повного курсу навчання в духовних семінаріях, або ж навчалися в духовних училищах (таких було 13,8% від загальної кількості законовчителів). Переважна більшість вчителів у церковнопарафіяльних школах Волині або не мали відповідної освіти, або навіть не здали відповідного іспиту на звання вчителя вчительки (60,8%). Однією з причин такого низького освітнього рівня законовчителів була злиденна заробітна плата педагогів: «деякі з такого роду вчителів, походячи з селянського стану, при вчительстві займаються ще й сільським господарством, так що вчительство не служить виключним засобом до життя, а лише більш чи менш значною опорою для життя. Крайня злиденність вчительських окладів від місцевих спільнот, 50 рублів і навіть менше на рік, природньо змушувала як священників, що завідують школами, так і церковно-шкільну адміністрацію виявляти поблажливість до такого роду неправоздатних учителів» [15, с.205]. Щодо псаломщиків та дияконів, то навіть офіційні російські документи мусили визнавати їх недостатній рівень підготовленості до праці законовчителя: «немало псаломщиків, які за своїм розумовим розвитком не здатні до проходження вчительської посади» [15, с.207].

У такому разі основним показником ефективності праці вчителя ставала їх віднопідданість, вірність ідеалам імперської влади і російської церкви: «При виборі кандидатів на вчительські посади особлива увага зверталася, щоб вони за своїм духом і спрямованістю відповідали характеру церковної школи, щоб вчителі були провідниками начал церковності й релігійності і щоби своїм способом життя і поведінкою були прикладом доброго християнського життя, ... дотримували статuti й вимоги православної церкви щодо життя й поведінки» [15, с.205]. Водночас навіть при такій життєвій поставі вчителі-жінки не користувалися достатньою довірою й повагою місцевих селян, як такі, що не можуть виконувати педагогічну місію: «місцеві селянські спільноти ставляться до них недовірливо, а іноді навіть не співчутливо, особливо в перший час після вступу на посаду. Селянські громади за своєю нерозвинутістю, не визнаючи взагалі правоздатності жінки на громадську діяльність, не миряться з думкою про правоздатність до діяльності вчительської» [15, с.206].

У 1896 році «Волинські єпархіальні відомості» опублікували *список книг для церковнопарафіяльних шкіл*, поділивши їх на кілька груп:

1. Книги *релігійно-морального змісту*, як-от: Біблія церковнослов'янською мовою; Псалтир; богослужбні канони церковнослов'янською та російською мовами (Е. Ловягіна); «Лествиця» св. Іоанна Листвичника; «Вибрані бесіди» Іоанна Златоуста; «Життя святих» А. Бахмєтєвої («Четї-Мінеї»); «Про наслідування Христа» Фоми Кемпійського (у перекладі голови Священного Синоду російської імперії К. Побєдоносцева); «Коротке керівництво до пізнання правоти православної церкви і неправоти розколу» архімандрита Павла; «Міркування про божественну літургію» **М. Гоголя** [виділення моє. -С.Л.] та ін.

2. Книги з *історії церковної і цивільної*, наприклад: «Історія православної церкви до розділення церков» К. Побєдоносцева; «Оповідання з історії російської церкви» А. Бахмєтєвої; «Історія російської держави» В. Карамзіна; до схвалених належали також оповідання про Суворова, Петра І, князя Михайла Тверського, Дмитра Донського, Сергія Радонезького, Володимира Мономаха; навіть «Нариси з історії і народних оповідок», зрозуміло, вміщували лише російські народні казки й оповідки.

3. Книги з *сільського господарства*: «Початкова сільськогосподарська книга» Пономарьова; «Бесіди про руський ліс» Кайгородова; «Сільськогосподарські бесіди» протоієрея І. Наумовича та ін.

4. Книги з географії та ін.: «Загальна й російська географія» І. Хрущова; «Бесіди про землю і тварин, що на ній живуть» Бекєтова; «Бесіди про здоров'я і хвороби» Перфільєва; «Книжка для простого народу про збереження здоров'я» Вишневського та ін.

5. Книги літературного змісту: «Тарас Бульба» М. Гоголя; «Олівер Твіст» Ч. Діккенса; «Байки» М. Крилова; «Кавказькі поеми» М. Лермонтова; «Князь Срібний» О.Толстого [виділення автора – С. Л.] та ін.

6. Різні книги: «Приходська бібліотека» В. Шемякіна; «Москва, її святині й пам'ятки» В. Шемякіна; «Вибрані твори» О. Пушкіна [виділення автора. С.Л.]; «Вчення отців церкви», «Руська земля», «Церковні відомості» (видавництво Святійшого Синоду), «Церковно-приходська школа» (щомісячний часопис), «Народна освіта» (щомісячний часопис училищної ради при Святішому Синоді) та ін. [16].

З наведеного вище списку рекомендованої навчальної літератури, у церковнопарафіяльних школах Волині (як писали про це «Волинські єпархіальні відомості») реально використовувалися лише деякі видання, а саме (1894/95 н.р.):

– із Закону Божого: «Скорочений молитовник», «Настанови в Законі Божому» (Смірнова), «Початкові уроки Закону Божого» (Смірнова), «Таблиці символу віри», «Таблиці молитви Господньої і заповідей», «Начала християнського вчення»;

- з російської словесності: «Історичні читання з книг Старого Заповіту», «Приходська школа» (Єрміна й Волотовського), «Книга для читання» Попова;
- з російської граматики: «Граматика в диктуваннях» (Матвеевої), «Азбука правопису» (Тихомирова), «Практичний курс правопису» (Некрасова);
- із старослов'янської мови: «Церковнослов'янська азбука», «Часослов», «Октоїх», «Псалтир», «Церковнослов'янська грамота» (Ілінського);
- зі співу: «Коротке керівництво до співу» Соловйова;
- з арифметики: «Керівництво» (Ареф'єва і Соколова), «Збірник задач» (Воронова), «Збірник арифметичних задач» (Тенішева);
- з письма: «Прописи» (Гербача), «Керівництво до навчання письму» (Гербача);
- з російської грамоти: «Азбука Синодальна», зошити слів і фраз [15, с.207].

Як свідчить наведений вище перелік книг для церковнопарафіяльних шкіл, вони добиралися у повній відповідності із завданнями зросійщення дітей зі звичайних сімей селян та міщан, які могли дати своїм дітям лише нижчий рівень освіти – церковнопарафіяльний. Численні наукові розвідки досліджуваного періоду й сучасні свідчать про те, що діти важко сприймали як навчальну, так і художню літературу російською мовою, не розуміли змісту книг церковнослов'янською мовою, тому особливих успіхів не досягали. Проте завдання долучення до православної релігії й російської імперської культури ці книги певною мірою виконували.

Наведений вище перелік навчальної літератури цілком відповідав *змісту освіти в церковнопарафіяльних школах*, який вміщував переважно предмети релігійного змісту та російську мову (Закон Божий, російську та церковнослов'янську мови, російський правопис), а також арифметику та спів.

Цікаво, що розклад для церковнопарафіяльних шкіл складався централізовано, для всієї єпархії, що було на практиці досить незручно і не завжди можливо реалізувати. «Волинські єпархіальні відомості» писали, що «єпархіальною училищною радою було складено і передано до відання і виконання розклад уроків відповідно до вимог програми навчальних предметів в церковнопарафіяльних школах, але зі звітів повітових відділень видно, що такий розклад уроків в місцевих умовах не у всіх школах дотримувався в точності» [15, с.268].

Основою *виховної діяльності у церковнопарафіяльних школах* Волині були молитва, відвідання учнями церковних шкіл в парафії та участь у традиційних церковних требах (сповіді, причастя). Учні відвідували церкву щонеділі і в святкові дні – для участі в літургії, ранкових і вечірніх службах. Звіти єпархіальних рад XIX століття свідчать, що «вчитель повинен неухильно спостерігати, щоб учні поводитися в церкві цілком пристойно, благоговійно і чинно, а також були уважні до того, що в церкві читається, співається і діється» [15, с.281].

Як правило, основними методами виховання у волинських церковнопарафіяльних школах були методи стимулювання – покарання й заохочення. Щодо *заохочень*, то найчастіше використовувалися словесне схвалення, відзначення книгами за результатами підсумкового іспиту, усне схвалення в присутності учнів класу чи батьків. Натомість стосовно покарань, то їх перелік був суттєво ширшим. При цьому російська влада завжди жалілася на невідповідність виховання дітей у родинях селян тим вимогам, які ставилися перед церковнопарафіальною школою: «Учні церковнопарафіяльних шкіл, походючи переважно з селянського середовища, природньо, крім загальних недоліків, властивих дитячому вікові, відображають на собі недоліки свого середовища селянського. Серед найбільш властивих недоліків можуть бути зазначені наступні – скритність, неохайність, нездатність вжитися з товаришами, забіякуватість, впертість, лінощі, неповага до старших, грубість в словах у зверненні до товаришів, недбалість і псування класних предметів, ухиляння від відвідування школи» [15, с.269].

До найбільш часто вживаних методів *покарання* дітей у церковнопарафіяльних школах Волині досліджуваного періоду, які свідчать історичні матеріали, належали: «зауваження, настанова наодинці, настанова при інших учнях, присоромлення в класі при колегах, стояння в класі під час уроку на ногах, заборона брати участь в дитячих іграх під час перерв, затримання в класі на більш ніж годину після завершення уроків» [15, с.269]. Щодо фізичних покарань, то освітні чиновники звинувачували в їх застосуванні саме селянські родини, але не визнавали застосування таких покарань з боку вчителів парафіяльних шкіл, хоча ця практика була досить поширеною.

У звітах єпархіальних рад часто йшлося про проблеми функціонування церковнопарафіяльних шкіл, наприклад:

- 1) існували випадки ухиляння громад (переважно міщанських) від виплати щорічних внесків на утримання парафіальної школи;
- 2) далеко не всі батьки охоче відсилали своїх дітей до школи, особливо у весняний та осінній період;
- 3) не у всіх селах вдавалося відкривати церковнопарафіяльні школи, навіть якщо число мешканців і дітей шкільного віку на це дозволяло, тому що місцева громада не бажала нести витрати на школу;
- 4) у багатьох випадках складно було знайти вчителя вчительку, які б погодилися на умови платні й проживання в селі;
- 5) часто приміщення для церковнопарафіяльних шкіл були сирими, холодними, з недостатнім освітленням, тісні, розміщені у незручних частинах села. «Батьки неохоче, або навіть зовсім не посилають своїх дітей до школи, в якій їх діти можуть захворіти, вчителі втікають зазвичай зі школи з незручними приміщеннями і часто віддають перевагу школам з меншою платнею, але з більш зручним приміщенням» [15, с.228].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, нами проаналізовано процес становлення та розвитку церковнопарафіяльного шкільництва на Волині у XIX – на початку XX століття. Відзначено, що ці школи перебували під контролем Святішого Синоду через духовні училища та семінарії; в кожному регіоні, крім того, цими школами опікувалися єпархіальні братства та єпархіальні преосвященні. У тісному взаємозв'язку з церковнопарафіяльними школами перебували школи грамоти, зміст освіти в яких був дуже схожим (священна історія, катехізис, російська і церковнослов'янська грамота, письмо, арифметика, церковний спів). З'ясовано, що найбільша кількість церковнопарафіяльних шкіл на Волині була в Заславському, Житомирському та Володимир-Волинському повітах.

На підставі аналізу даних Перепису 1897 р. встановлено, що найбільший відсоток учнів, які відвідували школу, був у Новоград-Волинському, Житомирському та Острозькому повітах. Але навіть у цих повітах відсоток учнів від загальної кількості дітей шкільного віку складав усього 27,5% (Житомирський повіт), 24,2% (Новоград-Волинський), та 29,3% (Острозький). Сформульовано висновок про те, що дві третини дітей православного віросповідання у селах та містечках Волині залишалися поза духовною освітою нижчого – церковнопарафіяльного – рівня. Зазначимо, що діти з католицьких та лютеранських (польських, чеських і німецьких) родин, не маючи власної системи шкільництва, також часто навчалися у церковнопарафіяльних школах, що, звісно, заохочувалося російською владою та духовенством.

Обґрунтовано чільне місце законовчителів в освітньому процесі церковнопарафіяльних шкіл та їх функціональні зв'язки з місцевими священниками (священникам належало право затверджувати законовчителів вчителюк на посаді; вони засновували учнівські хори; до їх відання належало забезпечення парафіяльної школи чи школи грамоти навчальними посібниками й книгами релігійного змісту та опіка над господарством школи). Водночас історичні документи засвідчили плінність вчительських кадрів у церковнопарафіяльних школах та низький професійний рівень значної частки педагогів. Наприкінці XIX століття законовчителі церковнопарафіяльних шкіл зрідка мали вищу освіту (0, 01% від загальної кількості законовчителів на Волині), частина – закінчили духовні семінарії (6,2%), духовні училища чоловічі і жіночі (16,5%). До них прирівнювалися також псаломщики та диякони, які, як правило, не завершили повного курсу навчання в духовних семінаріях, або ж навчалися в духовних училищах (13,8%). Переважна більшість вчителів у церковнопарафіяльних школах Волині або не мали відповідної освіти, або навіть не здали відповідного іспиту на звання вчителя вчительки (60,8%). Однією з причин такого низького освітнього рівня законовчителів була злиденна заробітна плата педагогів. Сформульовано висновок про вимогу вірогідності,

благонадійності та релігійності щодо законовчителів з боку російської церкви та імперської влади.

Встановлено, що для організації та контролю за діяльністю церковнопарафіяльних шкіл створювалися *єпархіальні училищні ради*, які, в свою чергу, керували відповідними повітовими радами, до відання яких належала організація церковнопарафіяльних шкіл відповідної православної парафії. Головними функціями єпархіальних училищних рад було фінансове забезпечення церковнопарафіяльних шкіл, відкриття в школах додаткових класів, організація катехізичної підготовки дорослих, організація короткотермінових педагогічних курсів, народних читань. Відзначено, що для забезпечення навчального процесу в церковнопарафіяльних школах для них добиралися книги російською чи церковнослов'янською мовою; історичні документи підтвердили, що діти важко сприймали як навчальну, так і художню літературу російською мовою, не розуміли змісту книг церковнослов'янською мовою, тому особливих успіхів не досягали. Проте завдання долучення до православної релігії й російської імперської культури ці книги певною мірою виконували.

Обґрунтовано думку, що основою виховної діяльності у церковнопарафіяльних школах Волині були молитва, відвідання учнями церковних шкіл в парафії та участь у традиційних церковних требах (сповіді, причастя). Описано основні методи виховання (заохочення і покарання) – похвала, нагородження книгами, а також зауваження, настанова, присоромлення, стояння в класі під час уроку на ногах, заборона брати участь в дитячих іграх під час перерв, затримання в класі після уроків більш як на годину та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теодорович Н. И. Волынская духовная семинария. История первоначального устройства и подведомственных ей духовных училищ. Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, 1901. 521 с.
2. Барсов Н. Народные училища в Юго-Западном крае. Санкт-Петербург: б.и., 1864. 126 с.
3. Барсов Н. Школы на Волыни и Подолии в 1862 году. Санкт-Петербург, 1863. 96 с.
4. Волынь: исторические судьбы Юго-Западного края. Сост. П.Н.Батюшков. Санкт-Петербург: Тип. Тов-ва «Общественная польза», 1888. 316 с.
5. Левитский К. Высокопреосвященнейший Модест, архиепископ Волынский и Житомирский. По поводу пятидесятилетнего юбилея в священном сане. *Волынские епархиальные ведомости*. 1899. №8. С.268.
6. Фотинский О. А. Очерки истории Волынского женского духовного ведомства за пятьдесят лет его существования (1864-1914). Житомир : Електр. тип. насл. М. Дененмара, 1914. 194 с.
7. Борейко О. М. Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (др. пол. XIX – поч. XX ст.). Дис... канд. педагогічних наук. Житомир: ЖДУ, 2004. 239 с.

8. Бричок С. Б. Церковнопарафіальні школи в системі народної освіти на Волині (др. пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.). Дис... канд. педагогічних наук. Житомир: ЖДУ, 2005. 183 с.
9. Джаман Т. В. Розвиток народної освіти на Волині (XVIII — XIX ст.). Дис... канд. педагогічних наук. Тернопіль, 1999. 202 с.
10. Єршова Л. М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX століття). Дис... канд. педагогічних наук. Київ: Інститут педагогіки, 2002. 286 с.
11. Костюк О. Ю. Становлення та розвиток релігійної освіти на Волині (XIX – початок XX ст.). Дис... канд. педагогічних наук. Житомир: ЖДУ, 2007. 281 с.
12. Тимочко І. Б. Просвітницько-громадська діяльність православних братств Волині (друга половина XIX – початок XX століття). Дис... канд. педагогічних наук. Рівне: РДГУ, 2011. 308 с.
13. Отчет о церковнопарафиальных школах Волынской епархии за 1885-1886 уч.г. *Волынские епархиальные ведомости*. 1887. № 11. Ч. оф. С. 305.
14. Положение об управлении школами церковно-приходскими и грамоты ведомства Православного Исповедания. *Волынские епархиальные ведомости*. 1896. № 10-11. С. 159–183.
15. Отчет Волынского епархиального училищного совета о школах церковно-приходских и грамоты Волынской губернии за 1894/95 учебный год. *Волынские епархиальные ведомости*. 1896. №1 7. С. 336–340.
16. Список книг для библиотек церковно-приходских школ. *Волынские епархиальные ведомости*. 1896. № 5. С.57–63.

REFERENCES

1. Teodorovych N. Y. *Volynskaya dukhovnaya seminariya. Istoriya pervonachalnogo ustroystva i podvedomstvennykh ei dukhovnykh uchilishch* [Volyn Theological Seminary. History of the Initial Structure and Theological Schools Subordinate to it]. Pochaev: Typohrafiya Pochaevskoi Uspenskoï Lavry, 1901. 521 s. [in russian]
2. Barsov N. *Narodnye uchilishcha v Yugo-Zapadnom krae* [Public Schools in the South-West Region]. Sankt-Peterburh: b.y., 1864. 126 s. [in russian]
3. Barsov N. *Shkoly na Volyni i Podolii v 1862 godu* [Schools in Volyn and Podolia in 1862]. Sankt-Peterburh, 1863. 96 s. [in russian]
4. *Volyn: istoricheskiye sudby Yugo-Zapadnogo kraia* [Volyn: historical Destinies of the South-Western Region]. Sost. P.N.Batiushkov. Sankt-Peterburh: Typ. Tov-va «Obshchestvennaia polza», 1888. 316 s. [in russian]
5. Levitskiy K. *Vysokopreosviashchennishyi Modest, arkhiepiskop Volynskiy i Zhytomiskiy. Po povodu piatidesiatiletnego yubileia v sviashchennom sane* [His Eminence Modest, Archbishop of Volyn and Zhitomir. On the Occasion of his Fiftieth Anniversary in Holy Orders]. *Volynskie eparkhialnye vedomosti*. 1899. No 8. S.268. [in russian]
6. Fotinskiy O. A. *Ocherki istorii Volynskogo zhenskogo dukhovnogo vedomstva za piatdesyat let ego sushchestvovaniya (1864-1914)* [Essays on the History of the Volyn Women's Spiritual Department Over Fifty Years of Its Existence (1864-1914)]. Zhytomir : Elektr. tip. nasl. M. Denenmara, 1914. 194 s. [in russian]
7. Boreiko O. M. *Prosvitnytsko-pedahohichna diyalnist hromadskykh tovarystv Volyni (dr. pol. XIX – poch. XX st.)* [Educational and Pedagogical Activities of the Volyn Community Partnerships (During the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century).]. Dys... rand. pedah. nauk. Zhytomir: ZhDU, 2004. 239 s. [in Ukrainian]
8. Brychok S. B. *Tserkovnoparafiialni shkoly v systemi narodnoi osvity na Volyni (dr. pol. XIX - 20-ti rr. XX st.)* [Church-parochial Schools in the System of Public Education in Volyn (the

Second Half of the 19th – 20s of the 20th century)]. Dys... kand. pedahohichnykh nauk. Zhytomyr: ZhDU, 2005. 183 s. [in Ukrainian]

9. Dzhaman T. V. Rozvytok narodnoi osvity na Volyni (XVIII–XIX st.) [Development of Public Education in Volyn (18th – 19th centuries).]. Dys... kand. pedahohichnykh nauk. Ternopil, 1999. 202 s. [in Ukrainian]

10. Yershova L. M. Rozvytok zhinochoi osvity na Volyni (kinets XVIII – pochatok XX stolittia) [Development of Women's Education in Volyn (the End of the 18th – Beginning of the 20th Century)]. Dys... kand. pedahohichnykh nauk. Kyiv: Instytut pedahohiky, 2002. 286 s. [in Ukrainian]

11. Kostyuk O. Yu. Stanovlennia ta rozvytok relihiinoi osvity na Volyni (XIX – pochatok XX st.) [Formation and Development of Religious Education in Volyn (19th – beginning of the 20th century)]. Dys... kand. pedahohichnykh nauk. Zhytomyr: ZhDU, 2007. 281 s. [in Ukrainian]

12. Tymochko I. B. Prosvitnytsko-hromadska diialnist pravoslavnykh bratstv Volyni (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Educational and Public Activity of Orthodox Brotherhoods of Volhynia (Second Half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Dys... kand. pedahohichnykh nauk. Rivne: RDHU, 2011. 308 s. [in Ukrainian]

13. Otchet o tserkovnoparafialnykh shkolakh Volynskoi eparkhii za 1885-1886 uch.h. [Report on Parochial Schools of the Volyn Diocese for the 1885-1886 ac.year.]. *Volynskye eparkhialnye vedomosti*. 1887. No 11. Ch. of. S. 305. [in russian]

14. Polozheniye ob upravlenii shkolami tserkovno-prihodskimi i gramoty vedomstva Pravoslavnogo Ispovedaniya [Regulations on the Management of Parish Schools and Charters of the Department of Orthodox Confession]. *Volynskie eparkhialnye vedomosti*. 1896. No 10-11. S. 159–183. [in russian]

15. Otchet Volynskaho eparkhialnago uchilishchnogo soveta o shkolakh tserkovno-prihodskikh i gramoty Volynskoi hubernii za 1894/95 uchebnyi god. [Report of the Volyn Diocesan School Council on Parochial Schools and Charters of the Volyn Province for the 1894/95 Academic Year] *Volynskiye eparkhialnye vedomosti*. 1896. No17. S. 336–340. [in russian]

16. Spisok knih dlia bibliotek tserkovno-prihodskikh shkol [List of Books for Libraries of Church Parish Schools]. *Volynskiye eparkhialnye vedomosti*. 1896. No5. S.57–63. [in russian]

THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF CHURCH-PARISH SCHOOLS IN VOLYN FROM THE 19th TO THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Sofia Leliukh

PhD Candidate

Specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences of

Rivne State University for the Humanities,

Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9591-2031

e-mail: soniadovbeta@gmail.com

Abstract. The article analyzes the process of formation and development of church parish schooling in Volyn from the 19th century to the beginning of the 20th century.

It has been proven that two-thirds of the children of the Orthodox faith in the villages and towns of Volyn remained outside the spiritual education of the lower – parish level. The prominent place of law teachers in the educational process of parish schools and their functional connections with local priests are substantiated. The conclusion about the requirement of loyalty, beneficence and religiosity towards legislators from the Russian church and the imperial government is formulated.

It was established that diocesan school councils were created to organize and control the activities of parish schools, which, in turn, managed the corresponding county councils, which were responsible for the organization of parish schools in the respective Orthodox parish. It was noted that in order to ensure the educational process in church and parish schools, books in Russian or Church Slavonic were selected for them; historical documents proved that children had a hard time perceiving both educational and literary literature in Russian, did not understand the content of books in Church Slavonic, therefore they did not achieve much success.

The opinion is substantiated that the basis of educational activities in parish schools in Volyn were prayer, attendance by students of church schools in the parish and participation in traditional church needs (confession, communion). The main methods of education (encouragement and punishment) were described – praise, awarding books, as well as remarks, instruction, shaming, standing in the classroom during the lesson on your feet, prohibition to participate in children's games during breaks, detention in the classroom after lessons for more than an hour, etc.

Keywords: spiritual education, parish school, Volyn, legislators, prayer practice, russification.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2024 р.